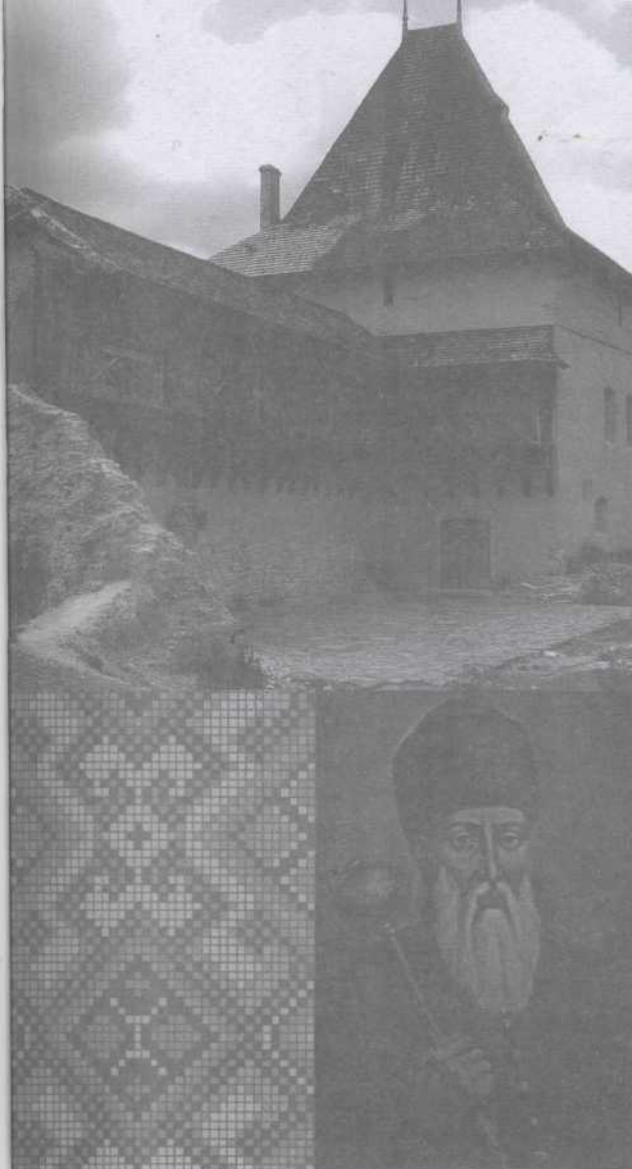


Воєнна історія Галичини та Закарпаття





Міністерство оборони України

Національний військово-історичний музей України

Академія сухопутних військ імені гетьмана
Петра Сагайдачного

Львівський історичний музей

Державне підприємство «Укроборонсервіс»

Воєнна історія Галичини та Закарпаття

Науковий збірник

Матеріали Всеукраїнської наукової
військово-історичної конференції

15 квітня 2010 р.

м. Львів

РОЗДІЛ І. ВОЄННА ІСТОРІЯ ГАЛИЧИНИ ТА ЗАКАРПАТТЯ З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Микола ІЛЬКІВ (Чернівці)

БРОНЗОВА СТАТУЕТКА ВОЇНА ІЗ ЛУЖАН НА БУКОВИНІ

(ДО ПРОБЛЕМАТИКИ ПОХОДЖЕННЯ „НАРОДІВ МОРЯ” ДАВНЬОЄГИПЕТСЬКИХ ДЖЕРЕЛ)

Ігор ВОЗНИЙ (Чернівці)

СПОРЯДЖЕННЯ ВЕРШНИКА X – XIV ст. З ПОСЕЛЕНЬ СІРЕТО-ДНІСТРОВСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Володимир БЕРЕЖИНСЬКИЙ (Київ)

ГЕОГРАФІЧНИЙ ТРАКТАТ X СТ. «ХУДУД АЛ-АЛАМ» ПРО ПЕЧЕНІГІВ ТА ЇХ СУСІДІВ

Анастасія БОРОЗДІНА (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ДВІ ГІЛКИ ПЕЧЕНІГІВ У АВТОРА «ХУДУД АЛ-АЛАМ»

І КОСТЯНТИНА БАГРЯНОРОДНОГО

Михайло ІВАНУЦ (Київ)

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСНУВАННЯ І ТАКТИКУ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТАЛЬНОЇ АРТИЛЕРІЇ

ТА ОБЛОГОВОЇ ТЕХНІКИ В ДАВНІЙ РУСІ

Олександр БУЛИГА (Рівне)

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЗБРОЙНИХ СИЛ, ПОВ'ЯЗАНА З ГАЛИЦЬКИМ КРАЄМ (VII-XIII СТ.)

Вероніка ВІЗНЮК (Хмельницька обл.)

З ІСТОРІЇ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА

Володимир БІЛІНСЬКИЙ (Київ)

СТРАТЕГІЯ ЧИНУ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Ігор КУШКО (Вінниця)

ДВІ БИТВИ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО

Микола БИРКОВИЧ (Ужгород)

МОНГОЛЬСЬКЕ НАШЕСТЯ І ЗАКАРПАТТЯ

Андрій СТАСЮК (Івано-Франківськ)

ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ГАЛИЧА В XIV СТОЛІТТІ НА ОСНОВІ ПИСЬМОВИХ

ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Сергій ПИВОВАРОВ (Чернівці)

ВІЙСЬКОВА СПРАВА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ

Мирослав ВОЛОЩУК (Івано-Франківська обл.)

DOMINUS NOSTER BELA GALACIAE REX. ПРОБЛЕМА ОНОВЛЕННЯ ТИТУЛУ УГОРСЬКИХ

КОРОЛІВ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ РУБЕЖУ 80 – 90-рр. XII ст.

Олександр ОСТАПЧУК (Київ)

ЛЕГЕНДАРНИЙ ГЕТЬМАН ПЕТРО КОНАШЕВИЧ САГАЙДАЧНИЙ

Сергій СОКОЛЮК (Київ)

МОРСЬКІ ПОХОДИ ГЕТЬМАНА САГАЙДАЧНОГО

Ігор ПЕЧЕНЮК (Київ)

ОЛЕКСА ДОВБУШ – «ОТАМАН КАРПАТ»

Олена ПОХОДЯЩА (Київ)

ПОРТРЕТИ ОСТРОЗЬКИХ З КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Наталія МАЦКО (Тернопільська обл.)

РОСІЙСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ НА ЗЕМЛЯХ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО КРАЮ У 1809-1815 РР.

Мирослав ВОЛОШУК (Івано-Франківська обл.)

DOMINUS NOSTER BELA GALACIAE REX. ПРОБЛЕМА ОНОВЛЕННЯ ТИТУЛУ УГОРСЬКИХ КОРОЛІВ В КОНТЕКСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПОДІЙ РУБЕЖУ 80 – 90-рр. XII ст.

Угорська середньовічна історія пов'язана з історичним минулим Галицької землі надзвичайно тісно. Формування кордонів останньої, функціонування суспільних інститутів часто відбувалося за прямого, дуже сильного впливу з боку угорців. Подібні тенденції відбувалися на транскордонному рівні, через обопільні переселення вихідців зі східнослов'янського світу до Угорщини і мадяр у прикарпатські землі, активний товарообмін, розвиток видобувних та переробних галузей господарства, зокрема – видобуток ропи та солеваріння. Такий стан речей об'єктивно був найбільш стабільним в роки прямого правління монархами із роду Арпада територією Верхнього і Середнього Подністров'я наприкінці XII – у першій половині XIII ст., за постійної присутності тут військових контингентів короля, герцогів, представників нижчої знаті, білого і чорного духовенства.

Наявність цілого роду династичних, політичних, дипломатичних підстав дозволили Ендре II (Andreas, 1205 – 1235 pp.) у 1205 р. додати до власного доволі об'ємного титулу чергову приставку – *Galitiae Lodomeriaeque Rex*, виступивши, таким чином, після смерті Романа Мстиславовича верховним сюзереном Галицької землі, покровителем спадкоємців загиблого під Завихостом князя, оборонцем їхніх прав на втрачені володіння. Однак титулування Ендре монархом Галичини в угорській королівській традиції, як переконана абсолютна більшість вчених, не було піонерським.

Вперше подібне звертання у одному із актів від 1094 р. (*Ladislauus, Dei gratia, Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae, Ramae, Seruiaae, Galitiae, Lodomeriaeque Rex* [2, 488]) використав король Ласло I (*Ladislauus, 1077 – 1096 pp.*), хоча на сьогоднішній день у істориків не залишилося сумнівів у фальсифікованості приведеного документів. Очевидно, що він був створений у XIII ст., будучи покликаним довести тяглість використання угорськими королями титулів із прямою приналежністю до Галичини і Волині. При цьому титул містить цілий ряд територій, які в кінці XI ст. угорцям ще не належали, зокрема, Хорватія, Далмація, Славонія, Рама і Сербія, послідовно приєднані від 1104 р.

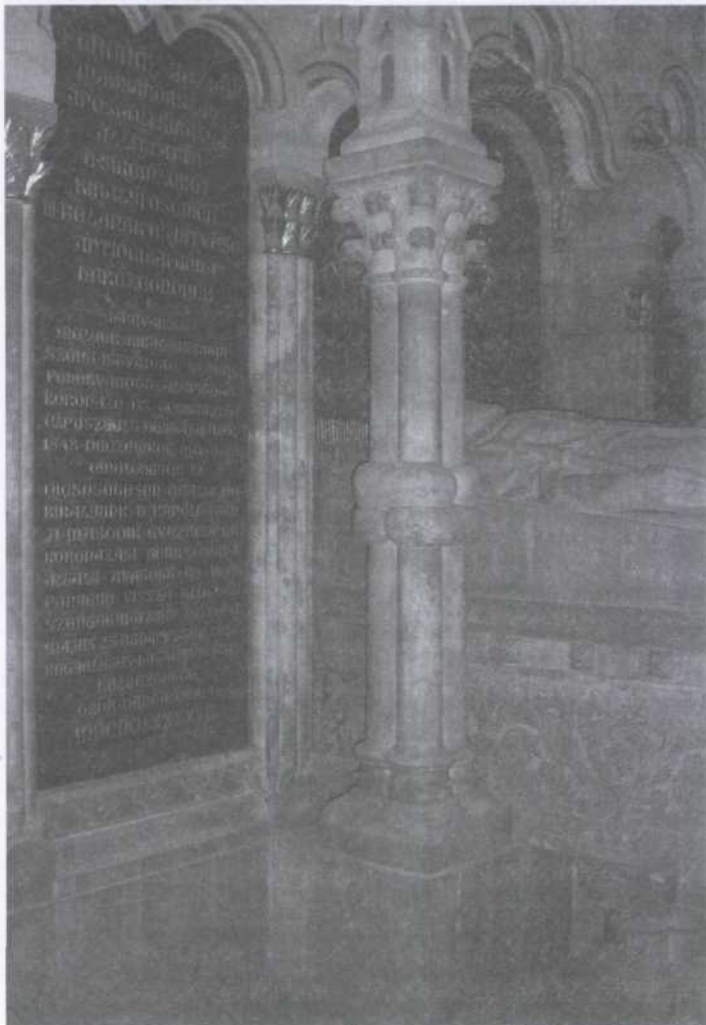
Значно серйозніше дослідники поставилися до факту вживання у 1189 р. королем Белою III (*Bela, 1172 – 1196 pp.*) титулярної формули *Galaciae (sic!!!) Rex (in origine: Domini nostri Belae, gloriosissimi regis Vngariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque, et Galaciae* [5, 178; 6, 217]), використаної, як констатує офіційна центральноєвропейська історіографія, в ході військової кампанії короля до Галичини. Сумнівів у достовірності титулу практично немає ні в кого, однак, наш погляд, засвідчувати його безапеляційну приналежність до Галицької землі передчасно.

Проблема титулування Бели в якості саме *Galaciae* (а не *Galiciae*) *Rex* доволі заплутана. На перший погляд, в лексичній формі титулу короля має місце звична для середньовічних канцелярій описка, яких було чимало при використанні схожої за звучанням географічної термінології. Однак саме форму *Galaciae Rex*, відому із кількох актів 1189 – 1190 рр., без будь-яких змін монарх використовував до 1190 р. Тим більш загадковим виглядає даний факт, оскільки його син Ендре II за весь період свого правління лише одного разу вжив граматично невірну форму титулу *Galacie Rex* [7, №2]. Усі інші випадки вживання цього титулу, починаючи від 1205/06 р., були вірними, за незначними винятками, які поодинокі зустрічалися в періоди правління Бели IV (1238 р.), Ласло V (1279 р.) Ендре III (1293 р.) [1, 417; 3, 131; 4, 507; 7, 139] та ін. В даному випадку укладачі актів, без сумніву допускалися граматичної помилки, оскільки угорські королі традицію титулування себе «галицькими» володарями зберігали навіть після 1253 р.

Хоча ще один із перших укладачів та видавців угорських середньовічних актів Г.Феєр [5, 181] вважав, що титул Бели III Galaciae Rex відображає певну приналежність Галичини до володінь Арпадів, ми не до кінця переконані у подібному твердженні. При цьому аналіз історіографії показує, що наші застереження не являються єдиними.

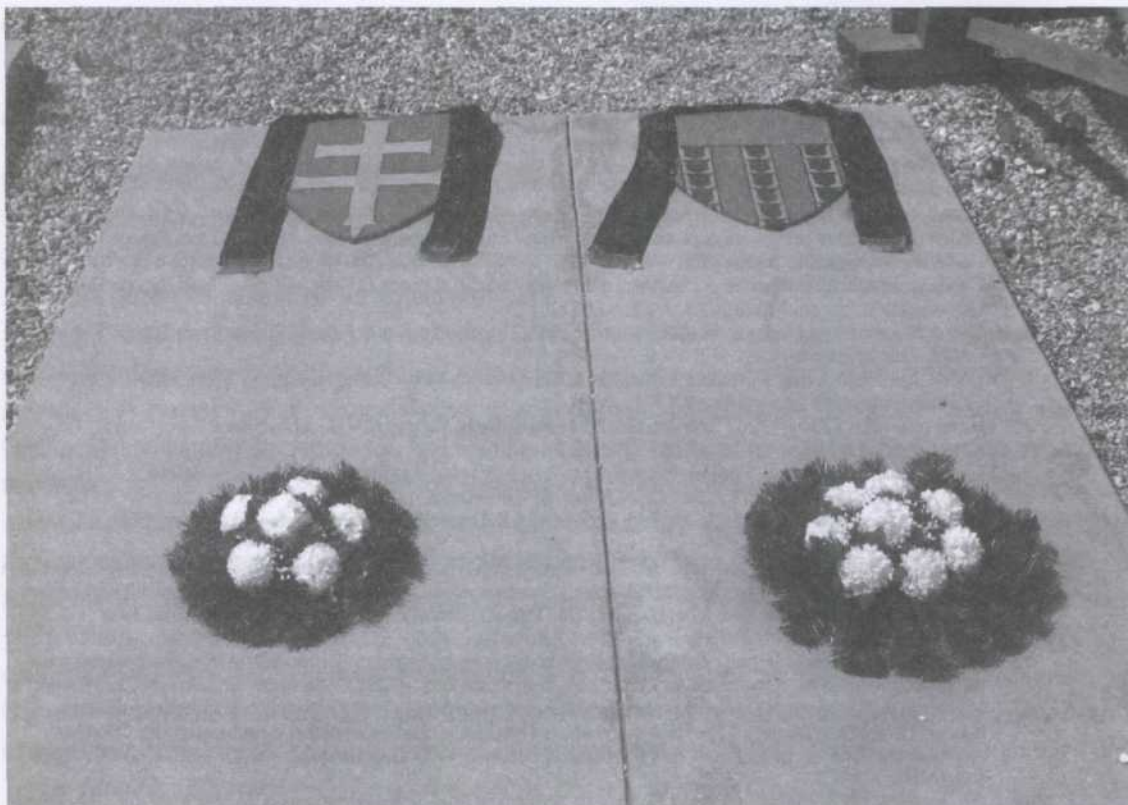
Із певним сумнівом прийняв даний диплом М.С. Грушевський [8, 449]. Обходить вказане питання у своїх працях О.Майоров [11, 226-243; 12, 281-284], не акцентує на даній проблемі свою увагу у одній із останніх спеціальних статей П.Стефанович [14, 208-220]. При цьому, чимало українських, російських та ряд зарубіжних вчених були впевнені у вияві претензій короля до Галичини (не бачимо сенсу приводити посилання, бо в такому випадку довелося б вказувати на майже усі праці, присвячені історії Галицької землі, написані від XIX ст. і до сьогодні). Серед найбільш послідовних – сучасна дослідниця русько-угорських відносин IX – XIII ст. М.Фонт [16, 104; 17, 181-182; 18, 9-17].

Вже згадуваний нами російський історик О.Майоров у одній зі своїх статей показав, що при окремих західноєвропейських дворах (у Франції, Італії, Англії та ін.) часто для означення Галичини використовували термін Gallacia/Gallatia [13, 78-83], тим самим ще більш ускладнюючи розв'язання нашого питання, оскільки без сумніву в контексті постійних хрестових походів про анатолійську Галацію католицькі монархи знали. Війська рицарів після форсування Босфору у ході перших двох кампаній рухалися на Близький Схід саме через неї.



На Фото 1 зображено надгробок Бели III, який знаходиться у соборі Матяша у м. Будапешт (Угорщина). Автор світлини – М.Волощук (10 листопада 2008 р.).

Титул Galaciae Rex Бела вжив синхронно на фоні як військової кампанії до східнослов'янських земель, так і одночасно із початком III Хрестового походу, у якому певну участь приймала і угорська сторона. Через територію Арпадів абсолютно безперешкодно пройшли війська імператора Фрідріха I Барбаросси (Fredericus, 1152 – 1190 рр.). Сам Бела на момент перебування імператора в Угорщині всіляко його вшановував і обдаровував. Між монархами відбулися певні переговори. Згодом німецькі полки, супроводжувані до Балкан 2-тисячним загonom Арпадів, розпочали військові дії в Малій Азії – землях, що в 60-х рр. XII ст. частково знаходилися в управлінні самого Бели (Олексія), який на той час перебував при дворі імператора Мануїла Комніна (Μανουήλ Α' Κομνηνός, 1143 – 1180 рр.) (sic!) [9, 326; 10, 132; 15, 269-270; 19, 33-34].



На Фото 2 – місце поховання короля Бели III та його дружини, королеви Анни Антіохійської у м. Секешфехервар (Угорщина). Автор світлини – М.Волощук (30 квітня 2009 р.).

Молодий 15-річний герцог Бела при дворі Комнінів отримав друге ім'я Олексія, титул деспота, який в соціальній ієрархії імперії стояв вище севастократорів та кесарів, деякі володіння в межах Анатолії і навіть був заручений із донькою василевса Марією з метою майбутнього успадкування трону. Лише народження у Мануїла 14 вересня 1169 р. сина (майбутній імператор – Олексій II) змінили плани правлячої династії щодо угорського претендента, хоча й зберегли до 1180 р. мирні взаємовідносини з Арпадами [15, 269-270; 19, 33-47].

Від 1170 р. майбутній угорський король одружився із донькою герцога Антіохії і одночасно васала імператора Мануїла – Рене Шатільйонського – Анною. Володіння Рене практично сягали кордонів однієї із провінцій Ромейської імперії – Галатії, відомої з латиномовний документів, як Galacia. Відтак, ми не відкидаємо ймовірності прийняття Белою III титулу Galaciae Rex саме в контексті хрестоносного руху, а не кампанії до Галичини. Можливо король розглядав варіант відновлення впливів у Галатії посередництвом своїх зв'язків із тамплієрами та іншими хрестоносцями на фоні нової кампанії проти Салах-ад-Діна. Що важливо, припинення використання ним титулу Galaciae Rex припадає одночасно як на момент втрати Галича, так і на час загибелі Фрідріха Барбаросси, кому надав підтримку Бела в часі походу останнього до Сирії і Палестини.

Тим більш загадковим виглядає подібна відмова від титулу, оскільки німецький імператор напередодні свого відправлення у Хрестовий похід виступив гарантом безпеки і відновлення на галицькому престолі колишнього князя – Володимира Ярославовича, який особисто просив його про допомогу. Фрідріх, таким чином, перетворився на свого роду формального сюзерена східнослов'янського володаря, після смерті якого Бели ніщо не заважало і надалі хоча б на рівні титулатури зберігати власні претензії щодо Галичини. Однак, аналіз історичних документів засвідчує іншу динаміку розвитку міждинастичних відносин згаданих вище правителів. До 1205/06 рр. у формулі звертання угорських монархів Галицька земля була відсутня.

Відтак вважаємо, що територіальне та титулярне значення «Galaciae Rex» досі не до кінця з'ясоване і вимагає подальшого історичного розслідування.

Джерела і література

1. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* / Ed. G.Wenzel. – Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1869. – V.7.(1235 – 1260). – 564 s.
2. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Ed. G. Fejer. – Budaë, 1829. – T.1. – V.1. – 496 s.
3. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Studio et opera G.Fejer. – Budaë: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.4. – V.1. – 480 s.
4. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Studio et opera G.Fejer. – Budaë: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829. – T.5. – V.2. – 608 s.
5. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / Studio et opera G.Fejer. – Budaë: Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1831. – T.7. – V.1. – 368 s.
6. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*: In 14 v. / Collegit e digessit T.Smičiklas. – Zagrabiae: Ex officina societatis typographicae, 1904. – V.2.
7. *Hazai oklevéltár 1234 – 1526 / Szerkesztették I. Nagy, F. Deák, Gy. Nagy.* – Budapest: Knoll Károly akád. Könyvváros bizománya, 1879. – 473 s.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 10 т., 1 кн. – К.: Наукова думка, 1992. – Т.2. – 640 с.
9. *История Византии*: В 3 т. / Под ред. С.Д. Сказкина. – М.: Наука, 1967. – Т.2.
10. *История Венгрии*: В 3 т. / Ред. колл. Т.М. Исламов, А.И. Пушкаш, В.П. Шушарин. – М.: Наука, 1971. – Т.1. – 644 с.
11. Майоров А.В. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187 – 1190 гг. (к проблеме внутриабшичных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей к 60-летию профессора Игоря Яковлевича Фроянова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. – С.226-243
12. Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И.Я. Фроянова. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
13. Майоров А. В. Известия Длугоша и Густынской летописи о посещении византийским императором Алексеем III Галича в 1204 году // *Prospice sed respice*: Проблемы славяноведения и медиэвистики. Сборник научных статей в честь 85-летия В.А. Якубского / Отв. ред. А.Ю. Дворниченко. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2009. – С.71-116.
14. Стефанович П.С. Отношения князя и знати в Галицком и Волынском княжествах до конца XII в. // Средневековая Русь / Отв. ред. А.А. Горский. – М.: Изд-во «Индрик», 2007. – Вып.7. – С.120-220.
15. Успенский Ф.И. *История Византийской империи*: В 3 т. – М.-Л.: АН СССР, 1948.
16. Фонт Марта. Венгерско-русские политические связи в XII веке (1118 – 1199 гг.) // Венгры и их соседи по Центральной Европе в Средние века и Новое время. Памяти Владимира Павловича Шушарина. Сборник статей / Ред. колл. Т.М. Исламов, А.С. Стыкалкин, М.К. Юрасов. – М.: Конти, 2004. – С.86-115
17. Font M. *Árpád-házi királyok és Ruñkida fejedelmek.* – Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2005. – 330 l.
18. Font M. *III Béla szerepe az 1180-as évek halicsi trónküzdelmeiben* // *Történeti Tanulmányok Déli Pannóniából (A dél-dunántúli történészek I. regionális konferenciájának válogatott előadásai.* Pécs, 1987. május 9-10). – Pécs: Pécsi Akadémiai Bizottság, 1988. – T.1. – Old.9-17.
19. Makk F. *III. Béla és Bizanc* // *Századok* / Szerkesztő S.Balogh etc. – Budapest: A Magyar történelmi társulat közlönye, 1982. – Évf.116. – Sz.1. – Old.33-35.. – Old.33-47